

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА»**

КІРДАН Олександр Петрович

УДК 334.012.34:330.34(477)

**ВІДНОСИНИ КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ
ЕКОНОМІЦІ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 2009

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження трансформаційних процесів в економічній системі неможливе без розгляду такої найбільш фундаментальної системоутворюючої категорії як власність, яка містить в собі велику кількість різних ознак і форм прояву. В той же час, інститут власності є багатовимірним явищем і виявляється у багатоаспектності процесу його історичного розвитку.

Проблеми власності розглядаються в працях багатьох дослідників. Різні аспекти розв'язання процесу її реалізації, форм функціонування, крім висвітлення в творах класиків і авторів фундаментальних досліджень Дж.Кейнса, П.Лафарга, К.Маркса, Дж.Міля, Т.Мора, Р.Оуена, Д.Рікардо, П.Прудона, К.Сен-Сімона, А.Сміта, знайшли відображення в працях відомих вітчизняних вчених. Зокрема, значний внесок у вивчення проблеми власності, її суті, форм, сучасних змін здійснили такі вітчизняні вчені, як А. Бойко, В.Ворона, В.Геєць, А. Гальчинський, В.Голіков, О.Гош, П.Єщенко, Г.Задорожний, К.Кривенко, І.Лазня, В.Логвиненко, І.Лукінов, С.Мочерний, О.Онищенко, А.Павленко, А.Покритан, В.Радченко, В.Рибалкін, П.Столяров, В.Тарасевич, В.Черняк, А.Чухно, Ф. Шамхалов, В.Юрчишин, В.Якубенко та інші.

Сучасні тенденції в розвитку відносин власності, її юридичні та практичні аспекти висвітлені в працях зарубіжних вчених А.Алчіана, К.Боуві, Дж. Гелбрейта, В.Гельбраса, Р. Коуза, Г.Марковича, А.Маршалла, М.Мексона, Н.Менкью, А.Пигу, Т.Райса, Д.Речмена, Дж. Робінсон, В. Ростоу, Лі Сіншаня, П.Самуельсона, Д.Тілла, Й. Шумпетера та ін.

Високо оцінюючи внесок вітчизняних та зарубіжних вчених у розвиток теорії колективної власності, необхідно зазначити, що в їх працях все ще недостатньо розроблена цілісна концепція колективної власності, процес реалізації різних її форм.

Серед невирішених та недостатньо опрацьованих економічною наукою є комплекс проблем, пов'язаних із функціонуванням відносин колективної власності в умовах зміни соціально-економічного устрою та принципів господарювання. Це, по-перше, позначається на процесі теоретичного осмислення тих реалій, які відбуваються в Україні в системі колективних форм власності. По-друге, негативно впливає на формування ефективних господарсько-правових форм підприємств, що обрали ту чи іншу модель колективної власності.

Виходячи з цього, особливого значення набуває з'ясування сутності і архітекτονіки власності як економічної категорії, місця в ній колективних форм, розробки шляхів реалізації власності в сучасних умовах. Зазначене коло проблем зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, актуальної як з теоретико-методологічного, так і з практичного погляду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» і є складовою теми «Закономірності і особливості становлення нової економічної системи в Україні» (номер державної реєстрації № 0101U002949) та теми «Сучасне постіндустріальне суспільство і шляхи його формування в Україні» (номер

державної реєстрації № 0107U001332). Особисто автором у межах цієї теми підготовлено підрозділ 2.1 «Інституціональні перетворення як соціально-економічна основа вдосконалення відносин колективної власності».

Наукові результати дисертаційного дослідження були використані при підготовці підрозділу 1.3. «Методичний підхід до формування та реалізації стратегії (програми) соціально-економічного розвитку на регіональному рівні» держбюджетної теми «Аналіз економічного і соціального стану регіону та визначення пріоритетів і перспектив його розвитку» (номер державної реєстрації 0106U12337) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Основні теоретичні положення та методичні підходи, узагальнення та висновки, які містяться у дисертаційній роботі, використовуються у навчальному процесі в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини при викладанні дисциплін «Політична економія» та «Трансформаційна економіка і економічна політика» (довідка № 1031/01 УДПУ від 07 травня 2009 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є теоретичне, методологічне та практичне обґрунтування відносин колективної власності та шляхів підвищення її ефективності в умовах ринкової трансформації економіки України.

Дослідження поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань:**

- здійснити системний теоретико-методологічний аналіз сутності і архітекτονіки відносин власності, місця і ролі в ній її колективних форм;
- провести аналіз еволюції форм колективної власності з метою з'ясування якісних змін, які стали характерними на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва та його первинних ланок;
- обґрунтувати необхідність і напрями розвитку колективних форм власності в економіці України;
- визначити зміст, методи і форми реалізації колективних форм власності в умовах трансформації економіки;
- дослідити шляхи подальшої гуманізації та демократизації колективних форм власності в сучасних умовах;
- визначити напрями та розробити рекомендації щодо подальшого вдосконалення відносин колективної власності та методів господарювання.

Об'єктом дослідження є сукупність економічних відносин, що виникають між багатоманітними суб'єктами власності з приводу розпорядження, володіння, відчуження, користування природними та створеними благами.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, соціально-економічні та практичні аспекти становлення і розвитку колективної власності в умовах трансформаційної економіки.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод пізнання з усіма його структурними елементами (стосується перш за все розділу 1). В межах даного методу використано принцип суперечності (для розгляду категорій «роздержавлення», «привласнення» при виділенні матеріально-речового змісту і суспільної форми, п.1.3).

Структурно-функціональний метод було використано для вивчення функціональних зв'язків між структурними елементами системи (п. 2.1, 2.2, 2.3.); метод порівняльного аналізу для оцінки стану та ефективності функціонування різних форм власності (п. 2.3).

У контексті системного підходу були використані також системно-структурний та функціональний аналіз, статистико-економічні методи з використанням аналітичних угруповань.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативні акти, фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем власності, наукова монографічна література, статистичні дані, матеріали періодичної преси.

Наукова новизна одержаних результатів, що виносяться на захист, полягає в наступному:

вперше:

- обґрунтовано, що колективна власність є органічною складовою трансформаційної моделі господарювання, яка включає реалізацію колективної власності через привласнення (первинне та вторинне) в усіх фазах економічного відтворення: безпосереднього виробництва, розподілу, обміну, споживання. Колектив як суб'єкт власності використовує об'єкти, що знаходяться в його володінні та розпорядженні, для реалізації інтересів працівників, трудового колективу, держави, суспільства в цілому, що сприяє формуванню соціально-орієнтованої моделі економіки;

- для диференціації первинного та вторинного привласнення введено в науковий обіг поняття «технологічне» (первинне) та «соціально-економічне» (вторинне) привласнення; які більш адекватно відображають первинне привласнення в процесі праці, пов'язане з розвитком продуктивних сил та особистого фактора виробництва і вторинне привласнення умов виробництва та його результатів у процесі економічного відтворення.

Удосконалено:

- визначення категорії «власність» як багатовимірного явища, що інтегрує в собі економічні, юридичні, філософські, національні та інші складові суспільного життя;

- аргументацію того, що в процесі довгої еволюції, суспільного поділу праці під впливом сучасної науково-технічної революції змінилася класична модель власності, сутність якої полягає в розпорошенні та деперсоніфікації;

- концепцію колективної власності, визначальними ознаками якої є сумісне використання об'єктів власності, колективне управління ними та колективно-індивідуальне привласнення результатів економічної діяльності.

Одержали подальшого розвитку:

- поглиблення розуміння змісту трансформаційних процесів у країнах з перехідною економікою щодо способів використання колективної власності та особливості їх реалізації в Україні. Сформульовано концептуальні положення державної політики та ролі економічних інструментів впливу держави на процес реформування колективного сектора вітчизняної економіки;

- шляхи удосконалення структури державного регулювання з метою формування моделей колективної власності, всіх її форм (особливо акціонерної та кооперативної), адекватних вимогам соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- уточнення підходів, щодо шляхів удосконалення структури державного регулювання законодавчих інституцій, які стосуються формування та розвитку моделей колективної власності, адекватних вимогам реального стану національної економіки, інформаційно-технологічної революції і соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові положення та висновки, сформульовані у дисертації, є методологічною основою усвідомлення особливостей функціонування колективної власності в трансформаційній економіці. Зроблені узагальнення можуть бути використані при розробці стратегії формування національного господарства, програм розвитку галузей та секторів вітчизняної економіки.

Рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні щодо оптимізації відносин власності в Україні, використовуються Черкаською обласною державною адміністрацією в процесі державного регулювання формування моделей колективної власності, адекватних вимогам соціально-орієнтованої ринкової економіки (довідка № 882/05 від 12 травня 2009 р.).

Окремі положення та висновки дисертаційної роботи використані підприємством ВАТ «Уманьферммаш» для підготовки плану заходів щодо вдосконалення механізму реалізації колективної власності (довідка № 112 від 16 квітня 2009 р.), впроваджені на регіональному рівні в діяльність Уманської філії ТОВ «Агро-Союз-Черкаси» (довідка № 56/04 від 23 квітня 2009 р.), використані для подальшого вдосконалення відносин колективної власності та методів господарювання ДП «Нафтогаз-обслуговування» НАК «Нафтогаз України» (довідка № 1180 від 05 травня 2009 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібною завершеною науковою працею, в якій автором розроблені наукові положення, методичні підходи та практичні рекомендації щодо реформування відносин власності та можливих механізмів реалізації колективної форми власності. Положення, результати, висновки дослідження є особистим здобутком автора. Конкретний особистий внесок автора в наукові праці, написані в співавторстві, показано в переліку основних робіт, опублікованих за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», кафедри економічної теорії та маркетингу Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, наукової лабораторії з проблем інвестиційного менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Матеріали дослідження висвітлювалися у виступах на Міжнародних конференціях: «Інвестиції XXI століття: проблеми використання» (Умань, 2002 р.), «Динаміка наукових досліджень» (Дніпропетровськ, 2002 р.), «Науковий потенціал світу 2004» (Дніпропетровськ, 2004 р.), «Соціально-економічні, політичні та

етнонаціональні чинники буття народу в системі українознавства» (Київ, 2004 р.), «Інформаційно-культурний простір: Європейський вибір України» (Київ, 2007 р.), «Господарський механізм: сутність, структура, подальше удосконалення на сучасному етапі» (Полтава, 2008 р.). На Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Сучасні проблеми економіки підприємства» (Дніпропетровськ, 2003р.), «Формування стратегії конкурентоспроможності освіти в регіоні» (Жовті Води, 2004 р.), «Регіональна економіка та бізнес-управління» (Вінниця, 2004 р.), «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах Європейської інтеграції» (Київ, 2007 р.), «Сучасні економічні перспективи в умовах сталого розвитку» (Кіровоград, 2007 р.).

Публікації. За результатами наукових досліджень опубліковано 17 наукових праць, загальним обсягом 4,74 д. а., (з яких автору належить 4, 55 д.а.) З них: 1 колективна монографія, 7 статей у наукових фахових виданнях, 9 – в інших виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, що викладені на 177 сторінках друкованого тексту. Матеріали дисертації містять 6 таблиць на 5 сторінках, 4 рисунки на 3 сторінках, 4 додатки на 5 сторінках. Список використаних джерел із 220 найменувань уміщено на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, об'єкт і предмет дослідження, відображено методи, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У **розділі 1 «Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку колективної власності»** досліджено науково-методичні засади категорії власності, проведено аналіз теоретичних концепцій, об'єктивних передумов формування та розвитку колективної власності в сучасній економіці.

Обґрунтовано, що колективна власність має право на самостійне існування, оскільки з погляду діалектичного методу дослідження вважати колективну власність різновидом приватної означає заперечення проміжної ланки, перехідної форми. Також не можна ігнорувати самостійний тип економічних інтересів (колективний), і до того ж домінуючий в сучасному суспільстві, адже самі економічні інтереси є формою вияву відповідних відносин власності. З погляду речового змісту колективна власність є єдиним цілим, а з погляду суспільної форми – це об'єднана власність виробників і тому є колективною формою власності.

Доведено, що основою функціонування та розвитку економічних відносин є відносини власності. Структура відносин власності складна і виявляється у багатоаспектності процесу їх історичного розвитку, однак, найважливішими є економічне і юридичне розуміння власності. Як економічна категорія власність визначається ступенем розвитку продуктивних сил і характеризується системою об'єктивно зумовлених, історично мінливих відносин між господарськими суб'єктами в процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання умов

виробництва та його результатів. Як правова категорія власність відображає вольові відносини з приводу володіння, розпорядження та використання благ.

Еволюція власності відбувається за всіма критеріями її аналізу: суб'єктами та об'єктами, економічним змістом та юридичною формою, типами, видами, формами та способом привласнення, кількісними та якісними показниками.

Загальну логіку еволюції власності визначають економічні закони суспільного виробництва і, насамперед, закон власності. Саме їх дія призводить до розвитку суспільного поділу праці, який в свою чергу, породжує кооперацію праці, усупільнює її, робить колективною. У результаті розвитку продуктивних сил з'являються нові об'єкти привласнення (знання, інформація, водний простір, телепростір тощо) важливою характеристикою яких є можливість і необхідність їх відтворення на колективній основі. Новоутворені об'єкти, здебільшого, ширшої персоніфікації, передбачають й збільшення кількості суб'єктів їх привласнення.

У розвинутому індустріальному та постіндустріальному суспільствах колективна праця стає засобом прискорення процесів усупільнення виробництва, що знаходить свій вияв у виникненні та розвитку колективних форм власності, частка яких кількісно і якісно зростає, вони поступово заперечують приватну індивідуальну власність і стають домінуючими у сучасному ринковому господарстві.

Становлення і розвиток колективної власності в сучасних умовах є об'єктивною передумовою розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Нині у розвинутих країнах найпоширенішою формою є колективна власність у вигляді акціонерного товариства (корпорації). Існують та виникають нові колективні форми власності, які все більше сприяють відновленню єдності праці і власності та функціонують в сучасній економічній системі як колективні (народні) підприємства, фонди власності трудящих, трудові кооперативи, товариства, пенсійні фонди тощо та стають економічною основою переходу до посткапіталізму.

У роботі аргументовано, що колективна власність – це виробничі відносини між людьми з приводу сумісного привласнення та розділення колективом (фізичних чи юридичних осіб) засобів виробництва, предметів споживання, послуг, цінних паперів та інших об'єктів власності в усіх сферах економічного відтворення, колективного управління цією власністю та колективно-індивідуального привласнення результатів виробництва. У межах колективної власності виділяють сумісну (спільну) колективну власність і дольову колективну. Це означає, що в сумісній колективній власності не фіксується частка загального майна за окремими її суб'єктами. Економічний зміст (процес реалізації) спільної колективної власності утворюють відносини спільного привласнення майна її суб'єктами на основі власної праці. Економічними формами реалізації об'єктів спільної сумісної власності є створюваний спільною працею продукт чи дохід, який також є спільною сумісною власністю.

Дольова колективна власність, на відміну від сумісної, органічно поєднує сутнісні риси як спільної, так приватної форми власності і тому є «змішаною», тобто спільноприватною власністю. Сутність дольової колективної власності полягає у двоїстості відносин привласнення її об'єктів. З одного боку, власність на засоби виробництва і капітал може належати усім її суб'єктам разом узятих, а, з іншого, –

бути власністю окремих її суб'єктів у тій частині, яка відповідає паю (долі), внесений кожним суб'єктом у спільне майно підприємства, заснованого на спільній дольовій власності. Економічний зміст дольової колективної власності утворюють виробничі відносини щодо привласнення спільного майна суб'єктами, яке відбувається пропорційно паю на основі власної та найманої праці цих суб'єктів.

Особливими формами дольової колективної власності є кооперативна та акціонерна.

У дисертаційній роботі розкрито сутність процесу реалізації власності. Доведено, що він є водночас і процесом її відтворення, відображає власність у стані руху, динаміці й відбувається через відносини привласнення, які конституують економічний зміст власності. Привласнення в колективних підприємствах відбувається в процесі самої праці (первинне, технологічне) як отримання корисних властивостей від предметів природи та створення споживчих вартостей і є матеріально-речовим змістом привласнення, а, відтак і виробництво стає головною його (привласнення) умовою.

Доведено, що привласнення в колективних підприємствах здійснюється також за допомогою виробничих відносин (вторинне, соціально-економічне), які формують його суспільну форму. У діалектичній єдності матеріально-речового змісту і суспільної форми привласнення виступає як процес функціонування продуктивних сил і реалізації відносин економічної власності, які наповнюються специфічним соціально-економічним змістом в кожному колективному підприємстві. Економічна власність (привласнення) реалізується також за допомогою категорій права, таких як володіння, розпорядження та користування, які, в свою чергу, є виявом вольових, суб'єктивних відносин права та юридично фіксують економічне привласнення.

Відносини економічної власності реалізуються в усіх фазах економічного відтворення, оскільки система виробничих відносин з приводу привласнення різних об'єктів власності охоплює всю систему суспільного відтворення. У безпосередньому виробництві цей процес відбувається через поєднання речових та особистого факторів виробництва, у фазі обміну за допомогою купівлі-продажу товарів та послуг як актів відчуження-привласнення, та фазі розподілу через формування конкретних форм доходів ринкових суб'єктів.

Оскільки в сучасній економічній літературі немає науково обґрунтованої ієрархії типів, видів, форм власності та форм перетворення, то саме через спосіб і характер поєднання суб'єктивних та об'єктивних факторів виробництва реалізується тип власності, а форми власності, в свою чергу, найбільш повно реалізується через форму господарювання.

Проведено розмежування форми господарювання та форми власності. Адже форма господарювання – це сукупність конкретних методів організації виробництва, формування та функціонування капіталу з метою його розширеного відтворення в залежності від форми власності, це спосіб впливу економічного суб'єкта на об'єкт власності з метою його перетворення та отримання доходу. Саме тому форму господарювання вважають одним з методів реалізації форм власності. При цьому одна й та ж форма власності може реалізуватися через різні форми господарювання. Приватна власність, наприклад, може функціонувати і реалізувати себе як

одноособове володіння, партнерство чи корпорація, венчурний бізнес і водночас одна й та сама форма господарювання може реалізувати різні форми власності. Це стосується, в першу чергу, оренди, акціонування. Отже, сучасна система відносин власності має досить складну структуру і характеризується різноманітністю як форм власності, так і форм господарювання.

У роботі підкреслюється, що «форма господарювання», в першу чергу, охоплює відносини економічної власності і, зокрема, відносини реалізації власності і саме тому форму власності і форму господарювання часто вживають як синонімічні поняття. В той же час важливо відмітити, що в економічній теорії часто вживаються як однозначні поняття «форма господарювання», «форма організації виробництва», «організаційно-правова форма», «форма підприємства», «форма виробництва».

Завершальним етапом механізму реалізації власності є перехід конкретних економічних форм виробничих відносин в господарський механізм тому, що саме через господарський механізм завершується реалізація відносин власності. В господарському механізмі взаємодіють всі сторони складної соціологічної категорії «власність» (насамперед економічна, юридична). «Господарський механізм» за своєю сутністю є системою основних форм та методів використання економічних законів, вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації відносин власності і, перш за все, власності на засоби виробництва.

У розділі 2 **«Формування концептуальних засад механізму реалізації колективної власності»** охарактеризовано інституційні перетворення в корпоративному секторі, визначено шляхи адаптації колективної власності до вимог соціально-ринкової економіки в Україні.

У ході дисертаційного дослідження з'ясовано, що процес роздержавлення, який продовжується в Україні в даний час, є комплексом органічно взаємопов'язаних заходів, спрямованих на усунення монополії держави на власність, розвиток недержавних і, зокрема, колективних форм власності, як основи утвердження соціально-орієнтованих економічних відносин. Цей процес включає одночасно децентралізацію економіки та формування конкурентного ринкового середовища, реструктуризацію виробничої бази та зростання її науково-технічного рівня, підвищення ефективності функціонування ринкової системи. Приватизація виступає лише радикальною складовою процесу роздержавлення, сутність якої полягає у зміні державної власності на різновиди. Такі заходи та одночасність і послідовність їх проведення є важливою умовою трансформації перехідної економіки в змішану, соціально-орієнтовану ринкову економіку.

Формування колективної власності в Україні відбулося за рахунок акціонування, внаслідок приватизації, створення нових акціонерних товариств та перетворення недержавних підприємств різних організаційно-економічних форм в акціонерні товариства.

На макрорівні головною метою роздержавлення є створення умов для більш ефективного механізму ринкового саморегулювання та державного регулювання.

Масова прискорена приватизація в Україні виявилася не найкращим способом формування ефективних ринкових суб'єктів. Важливе значення при цьому має створення одночасно сприятливих умов для розвитку приватного сектора на власній

основі, що досягається стимулюванням малого підприємництва. Досвід розвинутих країн світу свідчить, що не існує прямої залежності між масштабами приватного сектора і темпами економічного зростання.

Серед найважливіших базових інститутів ринкової інфраструктури посідають відносини власності. А тому роздержавлення, приватизація та колективізація економіки справляє позитивний вплив на діяльність суб'єктів господарювання лише в тому випадку, якщо супроводжується необхідною інституціональною трансформацією та ефективною економічною політикою, вдосконаленням інституту власності, впорядкуванням прав власності та забезпеченням їх реалізації. Суттєва роль в досягненні цього належить правовим механізмам, які поки що слабо розвинуті в Україні і вимагають подальшого вдосконалення.

Аналіз практики реформування вітчизняної економіки та економік інших країн демонструє, що лібералізація економічної діяльності є необхідною, але недостатньою умовою формування ефективного ринкового механізму. Ключова роль в цьому відводиться інституціональним перетворенням, враховуючи дієве антимонопольне законодавство та контроль за його виконанням, наявність системи жорсткого банківського контролю, страхування банківських вкладів, забезпечення прав власності та обов'язку їх виконання тощо. За умов їх відсутності відбувається криміналізація господарської діяльності, зростання неплатежів та банкрутств.

Негативні наслідки роздержавлення виявляються також і в тому випадку, коли належної уваги не приділяється державній власності та втрачається управління нею. В більшості країн найбільший економічний ефект був досягнутий за рахунок комерціалізації діяльності державних підприємств.

У процесі роздержавлення в Україні не сформовано інституту власності подібного до того, що існує в західних країнах, основою якого є свобода розподілу та перерозподілу майнових прав між різними суб'єктами господарювання. Не відбулося також відокремлення владних і господарських функцій, інституту влади та інституту власності. Приватизація лише юридично закріпила державну власність за політичною елітою.

Поряд із скороченням частки продукції переробних галузей зросло виробництво видобувних та сировинних галузей, ціни на їх продукцію та рівень їх рентабельності, що суперечить світовій практиці. Посилився розрив між наукою та виробництвом, а відсутність фінансових коштів у підприємств позбавило їх можливості підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції та рівень прибутковості через впровадження у виробництво інноваційного продукту. Низька ресурсна забезпеченість науки призвела до руйнування системи організації наукових досліджень та скорочення контингенту наукових кадрів.

Управління трансформаційними процесами в економіці України на сучасному етапі, повинне орієнтуватися на утворення різних видів корпоративних структур у межах комплексу галузей, близьких за фондо- та трудомісткістю, провідною формою функціонування яких є акціонерні зв'язки: створення умов для становлення ринку капіталів, функціонування якого забезпечується централізовано регульованою фінансово-кредитною системою.

Одним з основних показників розвитку сучасних корпорацій є забезпечення випереджаючого зростання їх ринкової капіталізації в порівнянні з прибутком,

оскільки це впливає на параметри економічного зростання корпорації: період відтворення засобів виробництва, ефективність капіталу, співвідношення фондів заміщення і нагромадження, майбутні обсяги затрат виробництва, обсяги продажів тощо. Тому в більшості міжнародних рейтингів щодо ієрархії окремих корпорацій використовуються дані про капіталізацію їх корпоративних активів, які наближено, на мікро та макрорівнях відображають ефективність компанії. При цьому враховуються як матеріальні активи (виробничі фонди, вартість інфраструктури, земля), так і нематеріальні (рівень конкурентоспроможності, кваліфікація персоналу, репутація керівництва, респектабельність компанії, маркетингова стратегія тощо). Однак, показник капіталізації є досить умовним і вразливим, у порівнянні з прибутком, рентабельністю, оскільки може змінюватися під впливом спекулятивних операцій на фондовому ринку, тому в дисертаційному дослідженні, для більш адекватної оцінки діяльності підприємства на фондовому ринку, запропоновано враховувати також такі показники як капіталізовану вартість акцій, віддачу акціонерного капіталу, балансову вартість однієї акції, а також показники продуктивності, прибутковості, платності, реінвестування, дивідендної віддачі акцій. Органи корпоративного управління повинні забезпечувати інвестиційну привабливість емітованих цінних паперів протягом усього періоду своєї діяльності. З цією метою необхідно здійснювати комплекс заходів щодо збільшення власного капіталу, забезпечення умов для включення акцій товариства до лістингу фондових бірж і торгівельно-інформаційних систем та їх обігу на організованому фондовому ринку.

Пріоритетним завданням політики корпорації в інвестиційній сфері виступає блок стратегічних заходів щодо створення ефективної інвестиційної структури, підвищення її інвестиційного потенціалу й управління інвестиційними ризиками з метою створення сприятливого інвестиційного клімату. Основним завданням корпоративного управління при формуванні інвестиційної політики є вироблення комплексного керівництва, спрямованого на поліпшення інвестиційного клімату, механізмів залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, підвищення конкурентоспроможності корпорацій.

Узагальнюючим показником стану та потенціалу розвитку ринку цінних паперів в тій чи іншій країні, а відтак і акціонерної власності, міг би бути «індекс (рівень) корпоратизації» як співвідношення ринкової вартості корпоративних активів (акцій, облігацій, сертифікатів) до вартості внутрішнього валового продукту.

Для оцінки ефективності власності в цілому важлива не тільки результативність окремих суб'єктів господарювання, а максимальний синергічний ефект, отриманий від функціонування власності. Формується такий ефект через: структуру власності, форми власності та їх співвідношення, механізм ринкового саморегулювання (стихійний добір і виживання найбільш ефективних підприємств) і з допомогою макроекономічного регулювання (кредитно-фінансової та фіскальної політики), розвиток відповідної економічної та соціальної інфраструктури, формування певних ідеологічних цінностей, культурних норм, традицій тощо.

Оскільки інституціональний вплив держави спрямований, насамперед, на формування, розвиток та забезпечення правовідносин у взаємодії економічних суб'єктів, то необхідно, щоб нормативні акти забезпечували формування дієвіших

механізмів їх діяльності, охоплювали всі сфери взаємодії власників, створювали рівні умови функціонування різних форм власності. Отже, штучним є протиставлення ринку і державного втручання в механізми його дії, адже становлення ринку є можливим виключно на основі певного інституційного середовища, яке формує держава.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що виявляється у розробці теоретичного, методологічного та практичного обґрунтування відносин колективної власності та шляхів підвищення її ефективності в умовах ринкової трансформації економіки України.

1. Дослідження показало, що сучасний етап економічного розвитку, перехід країн до інформаційного суспільства характеризується посиленням тенденції до усупільнення виробництва, а відтак до соціалізації власності як за юридичною формою, так і економічним змістом, що підриває основи приватної власності і її заперечення суспільним, і, зокрема, колективним привласненням. Зростання економічного значення колективної власності в сучасній економіці відображає об'єктивні та новітні тенденції в історичній еволюції відносин власності під впливом розвитку продуктивних сил та дією економічних законів і, в першу чергу, закону власності. Колективна власність стає пріоритетною формою розвитку сучасних відносин власності, оскільки діалектично поєднує колективний характер праці з колективним привласненням.

2. Установлено, що посилення ступеня соціалізації відбувається в процесі дифузії власності, її персоніфікації та деперсоніфікації, зміни механізмів управління та реалізації власності, перехресного володіння цінними паперами (акціями), створення холдингів, системи участі у виробництві та прибутках, зростанням ролі прав власності та їх дезінтеграції від володіння, розпорядження, використання до більш диференційованої системи правових відносин власності («пучка прав») тощо.

3. Вивчення широкого кола фундаментальних праць вітчизняних та зарубіжних вчених, наукової монографічної літератури, матеріалів періодичної преси, дають змогу констатувати, що у розвинутих країнах світу сучасні колективні форми власності виникли у процесі тривалої історичної еволюції відносин власності і функціонують як кооперативні, акціонерні (корпоративні) господарські структури, а також у вигляді «народних» підприємств, різних фондів, товариств, асоціацій тощо. Завдяки цьому формується плюралізм форм власності, відбувається гармонізація суспільних інтересів, підсилюється стабільність економічної системи, її гнучкість та еластичність.

На підприємствах колективної власності виробляється більша частина товарів і послуг. Частка колективних власників у національному доході та суспільному продукті цих країн постійно зростає, а тому сучасну економіку можна назвати економікою колективної власності.

4. Обґрунтовано, що формування колективної власності в Україні відбулося не в процесі еволюції відносин власності, ринкового відбору форм власності за критеріями їх ефективності, відповідності суспільним інтересам, а шляхом реформування економічної системи через механізми роздержавлення та

приватизації і орієнтацією цього процесу не на соціально-економічні, а, насамперед, на політичні цілі. У результаті такого прискореного реформування була створена «антиринкова» структура виробництва, яка тільки формально набула окремих ознак ринку та призвела до дезорганізації та деіндустріалізації економіки.

5. Роздержавлення, з огляду на речовий зміст цього процесу, означає передачу різних об'єктів державної власності недержавним суб'єктам господарювання (колективним, приватним).

Приватизація – це одна із складових частин самого процесу роздержавлення і означає перехід частини об'єктів державної власності до приватних осіб та формування на цій основі відносин приватної трудової та нетрудової (в умовах використання найманої праці) власності.

У процесі роздержавлення змінюються форми та механізми регулюючого впливу держави на економічні процеси, підвищується ефективність використання економічних важелів через податкову систему, кредитну сферу, державне замовлення тощо.

6. Серед форм колективізації об'єктів державної власності, що можуть бути приватизованими найбільш перспективною для великих і середніх підприємств з урахуванням зарубіжного досвіду перспективним є «народне підприємство», тобто акціонерне товариство, в якому контрольним пакетом акцій володіє трудовий колектив. При цьому, вартість викупленого у держави майна доцільно було б розподілити серед працівників підприємства з урахуванням заробітної плати, стажу роботи і кваліфікації та видавати кожному працівникові титул еквівалента його частки у формі акцій чи облігацій.

7. З'ясовано, що ефективність функціонування різних форм колективної власності є важливою методологічною і теоретичною проблемою, оскільки сьогодні не існує однозначного набору критеріїв її визначення (ефективності). Рентабельність виробництва, як найбільш універсальний показник ефективності на макrorівні не може одночасно бути таким при визначенні макроекономічного ефекту, а відтак для оцінки ефективності власності важливо мати максимальний синергічний ефект, що отриманий від її функціонування. Синтетичним показником синергії можуть бути дані про корпоратизацію активів, рівень розвитку фондового ринку, дивідендна політика тощо.

8. Однією з важливих тенденцій розвитку сучасної кооперації стає багатогалузева диверсифікація її діяльності, створення складних організаційно-правових структур, поєднання різних типів та форм кооперації, поєднання власного капіталу кооперативів та капіталу інших організаційних форм. Залучення до кооперативного сектора економіки некооперативного капіталу дозволяє формувати змішані акціонерно-кооперативні, орендно-кооперативні та інші різновиди кооперативних форм і на цій основі підвищувати мобільність та ефективність кооперативного капіталу. З іншого боку, таке поєднання різних форм капіталу «вимиває» традиційні ознаки кооперації. Більш прогресивними формами залучення стороннього капіталу могла бути оренда державної власності та власного капіталу кооперативів.

Список праць, опублікованих за темою дисертації

Колективна монографія:

1. Кірдан О. П. Формування концептуальних засад дієвого механізму реалізації колективної власності в умовах транзитивної економіки / О. П. Кірдан // Економіка України: стратегічне планування : колективна монографія / за ред. В.Ф.Бесєдіна, А. С. Музиченка. – К. : НДЕІ, 2008. – С. 453-460. (0,56 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Кірдан О. П. Методологічні аспекти аналізу власності в альтернативних соціальних системах / О. П. Кірдан // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – К. : НДЕІ, 2000. – Вип. 11. – С. 258-262. (0,32 друк. арк.)

3. Кірдан О. П. Шляхи підвищення ефективності підприємств державного сектора економіки / О. П. Кірдан // Вестник Харьковского государственного политехнического университета. – Х. : ХГПУ, 2000. – Вып. 122. Технический прогресс и эффективность производства. Ч. 4. – С. 139-141. (0,12 друк. арк.)

4. Кірдан О. П. Приватизація і проблеми формування колективної власності в Україні / О. П. Кірдан // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – К. : НДЕІ, 2001. – Вип. 13. – С. 201-205. (0,32 друк. арк.)

5. Кірдан О. П. Роль колективних договорів і професійних спілок у гуманізації відносин найму робочої сили / В. Р. Чернишук, О. П. Кірдан // Проблеми формування ринкової економіки : міжвідомчий науковий збірник. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 9. – С. 179-189. (0,59 друк. арк., особисто автору належить 0,44 друк. арк., в межах яких розглядається колективний договір, що регулює відносини між колективом і власником)

6. Кірдан О. П. Зміст форм власності: політекономічний аспект / О. П. Кірдан // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць. – К. : НДЕІ, 2002. – Спец. вип. № 17. Інвестиції ХХІ століття: проблеми використання : в 2ч. Ч. II. – С. 41-45. (0,32 друк. арк.)

7. Кірдан О. П. Необхідність колективних форм власності в перехідній економіці / О. П. Кірдан // Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – Вип. 157. – С. 54-59. (0,38 друк. арк.)

8. Кірдан О. П. Особливості акціонування як форми реалізації колективної власності в Україні / О. П. Кірдан // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – К. : НДЕІ, 2004. – Вип. 1 (32). – С. 84-87. (0,38 друк. арк.).

В інших виданнях:

9. Кірдан О. П. Суть і основні риси кооперативної власності / О. П. Кірдан // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Динаміка наукових досліджень», 28 жовтня – 4 листопада 2002 р., Дніпропетровськ – Донецьк – Харків. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2002. – Т. 21. Економіка. – С. 39. (0,07 друк. арк.)

10. Кірдан О. П. Про особливості колективної власності в сфері виробництва / О. П. Кірдан // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні

проблеми економіки підприємства» 5 листопада 2003 р. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – Т. 1. – С. 152. (0,07 друк. арк.)

11. Кірдан О. П. Механізм реалізації колективної власності: дискусійні проблеми / О. П. Кірдан // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу 2004». – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Т. 26. Економічна теорія. – С. 31-32. (0,14 друк. арк.)

12. Кірдан О. П. Шляхи реалізації відносин колективної власності в економіці України на сучасному етапі / О. П. Кірдан // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2004. – № 1. – С. 12-16. (0,26 друк. арк.)

13. Кірдан О. П. Теоретичні та практичні проблеми поєднання відносин колективної та особистої власності в сільськогосподарських підприємствах / О.П.Кірдан // Матеріали регіональної науково-методичної конференції «Формування стратегії конкурентоспроможності освіти в регіоні». – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – С. 191. (0,07 друк. арк.)

14. Кірдан О. П. Дослідження проблем відносин колективної власності в економіці України та формування функцій відповідального власника, господаря, працівника / О. П. Кірдан // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / за заг. ред. П. П. Кононенка. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. V. – С. 311-320. (0, 63 друк. арк.)

15. Кірдан О. П. Колективна власність в Україні: становлення, проблеми формування / О. П. Кірдан // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах Європейської інтеграції : збірник мат. X Всеукр. наук.- практ. конф., (16-18 травня 2007 р.) : у 6 т. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2007. – Т. 2. – С. 109-110. (0,13 друк. арк.)

16. Кірдан О. П. Економічний зміст роздержавлення та приватизації в Україні / О.П.Кірдан // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні економічні перспективи в умовах сталого розвитку», (14 грудня 2007 р.) – Кіровоград : Вид-во КІРОЛ «Україна», 2007. – С. 53-56. (0,25 друк. арк.)

17. Кірдан О. П. Господарський механізм та реалізація колективної власності / О.П.Кірдан // Господарський механізм: сутність, структура, подальше вдосконалення на сучасному етапі : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2008 р. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008 – С. 67-68. (0,13 друк. арк.)

АНОТАЦІЯ

Кірдан О.П. Відносини колективної власності в трансформаційній економіці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю – 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, 2009.

Дисертацію присвячено економіко-теоретичному дослідженню відносин колективної власності в умовах трансформаційної економіки.

У роботі узагальнено і систематизовано методологічні підходи, що використовуються політичною економією, теорією власності, інституціональною теорією для пояснення суті та ролі колективної власності в системі соціально-економічних відносин.

Досліджені науково-методичні засади категорії власності, проведений аналіз теоретичних концепцій, об'єктивних передумов формування та розвитку колективної власності в сучасній економіці.

Розкрито сутність процесу реалізації власності. Доведено, що він є водночас і процесом її відтворення, відображає власність в стані руху, динаміці й відбувається через відносини привласнення, які конституують економічний зміст власності.

Охарактеризовано механізм реалізації колективної власності через привласнення в усіх фазах економічного відтворення: виробництва, розподілу, обміну, споживання.

Ключові слова: власність, право власності, інститут власності, механізм реалізації власності, колективна власність, об'єкти власності.

АННОТАЦИЯ

Кирдан О.П. Отношения коллективной собственности в трансформационной экономике. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», Киев, 2009.

Диссертационная работа посвящена комплексному теоретическому, методологическому и практическому обоснованию отношений коллективной собственности и путей повышения ее эффективности в условиях рыночной трансформации экономики Украины. Рассмотрены условия формирования коллективной собственности в современной экономике, её сущность, особенности становления и развития в Украине.

Обоснована объективная необходимость процесса формирования коллективной собственности, который, в первую очередь, определяет уровень и характер развития продуктивных сил, а также их адекватность производственным отношениям. Определено, что с появлением средств производства, которые предназначены для коллективного использования, происходит кооперация труда, появляются коллективные производственные единицы, которым должны отвечать коллективные формы собственности на средства производства. На современном этапе экономического развития появляются новые объекты собственности (информация, наука, интеллектуальный капитал и т.д.) воспроизводство которых может быть только на коллективной, полисубъектной основе.

В диссертационной работе доказано, что основой функционирования и развития экономических отношений являются отношения собственности. Их сложная структура проявляется в многоаспектности процесса исторического развития. Эволюционирует собственность по всем критериям её анализа: субъектам

и объектам; экономическому содержанию и юридической форме; типам, видам, способу присваивания; количественным и качественным показателям.

Для индустриального и постиндустриального общества характерно ускорение процессов обобществления производства, возникновение коллективных форм собственности, которые становятся доминирующими в современном рыночном хозяйстве.

В диссертационном исследовании сущность категории «коллективная собственность» определяется как производственные отношения между людьми в процессе общего присваивания коллективом (физических или юридических лиц) средств производства, предметов потребления, ценных бумаг и других объектов собственности во всех сферах экономического воспроизводства, коллективного управления этой собственностью и коллективно-индивидуального присваивания результатов производства.

В рамках коллективной собственности выделяется общая коллективная и долевая коллективная.

В исследовании раскрывается сущность процесса реализации собственности. Доказывается, что он одновременно является и процессом её воспроизведения, а также отображает собственность в состоянии движения, динамики и осуществляется через отношения присваивания, которые устанавливают экономическое содержание собственности.

Отношения экономической собственности реализуются во всех фазах экономического воспроизведения, поскольку система производственных отношений в аспекте присваивания разных объектов собственности охватывает всю систему общественного воспроизведения.

Работа содержит характеристику институциональных критериев в корпоративном секторе, определение путей адаптации коллективной собственности к требованиям социально-ориентированной экономики.

Процесс разгосударствления рассматривается как комплекс органично связанных мероприятий, направленных на устранение монополии государства на собственность, развитие негосударственных и, в частности, коллективных форм собственности как основы социализации экономических отношений.

В работе акцентируется, что отношения собственности являются главным, основополагающим инструментом рыночной инфраструктуры, поэтому приватизация оказывает позитивное влияние на деятельность субъектов хозяйствования только в том случае, когда сопровождается необходимой институциональной трансформацией, эффективной экономической политикой, обеспечением прав собственности и процесса их реализации.

В ходе исследования выявлено, что в процессе разгосударствления не сформирован институт собственности, подобный существующему в западных странах, основой которого является свобода распределения собственнических прав между разными субъектами хозяйствования. Не произошло также отделения властных и хозяйственных функций, института власти и института собственности.

Ключевые слова: собственность, право собственности, институт собственности, механизм реализации собственности, коллективная собственность, объекты собственности.

ANNOTATION

Kyrdan O.P. The relations of collective property in transforming economy. – Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Economic Science, speciality 08.00.01. – Economic Theory and the History of Economic Thought. – SHEE „Vadym Hetman Kyiv National Economic University”, Kyiv, 2009.

The thesis is devoted to the economic and theoretical investigation of relations of collective property in conditions of transforming economy.

The investigation deals with the methodological approaches which are used by the political economy, the theory of property, institutional theory for the explication of the essence and role of collective property in the system of social and economic relations.

Scientific and methodological principles of the category of property were researched, the analysis of theoretical concepts of objective reasons of formation and development of collective property in modern economy were held.

The essentiality of the realization process of the property was revealed. It was proved that this process at the same time is a process of its revival and reflects the property in the state of movement and dynamics. It is realized through the relations of appropriation, which constitutes economic content of property.

It was characterized the realization mechanism of collective property in all phases of economic revivals, production, distribution, exchange and consumptions.

Key words: property, property right, the institute of property, the realization mechanism of property, collective property, the objects of property.